

Ключник Т. О.,
доктор філософії,
старший викладач кафедри української мови
Національного університету «Киево-Могилянська академія»
<https://orcid.org/0000-0002-6881-943X>

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИЙ КОД І СПЕЦИФІКА ЙОГО ВИОКРЕМЛЕННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІНГВОКУЛЬТУРІ

Анотація. Статтю присвячено питанню виокремлення інтелектуального коду у площині лінгвокультурних кодів української етноспільноти. У сучасному трактуванні код постає системою знаків, об'єднаних між собою за певним принципом та ієрархією. Важливість дослідження кодів неможливо переоцінити, адже вони є виразниками певного пласту культурної інформації, сформованої специфікою людської дійсності. Окреслено основні риси культурних кодів, зокрема цілісність, самодостатність, відкритість до змін, реляційність, кореляцію з архетипними уявленнями та відображення поведінкових стереотипів. Окремим важливим питанням сучасної лінгвістичної науки є типологізація культурних кодів, адже частину з них визнано базовими (наприклад, антропний, соматичний, зооморфний тощо), тоді як перелік інших може варіюватися у різних дослідників. Проаналізовано мовні одиниці, які стосуються інтелектуальних здібностей людини. На підставі компонентного аналізу фразеологізмів виокремлено групи, що позначають мисленнєві процеси та характеристику людини з погляду розумових здібностей. Також з'ясовано основні метафоричні перенесення та неологізми (*штучний інтелект, емоційний інтелект*), що стосуються ментальної сфери людини. На прикладі паремій продемонстровано, що поряд із певною класифікаційною подібністю розумових процесів до фразем, зафіксовано відмінні категорії, які відбивають розум як вроджену характеристику людини, а також декларують неможливість набуття розумові здібності протягом життя. Зауважено, що розум належить до онтологічних цінностей для української лінгвокультури, і саме цим пояснюється така широка знакова репрезентація в межах коду. Продемонстровано, що різні коди можуть бути взаємопроникними й послуговуватись знаками одне одного, з цієї причини інтелектуальний найбільше взаємодіє із соматичним, антропним та подекуди предметним кодами. Доведено, що інтелектуальний код відповідає всім ключовим характеристикам, за якими сукупність людських знань про дійсність і світ навколо визначають як код культури.

Ключові слова: код, культурний код, інтелектуальний код, лінгвокультура, фразеологічні одиниці, паремії.

Постановка проблеми. Кожна етнічна культура оперує певними знаками, що відображають її сутність та взаємозв'язки. Таких знаків сотні, й найчастіше вони утворюють певну систему, у якій елементи так чи так взаємодіють між собою, формуючи певні культурні коди. Більшість цих елементів культури відбиваються в мові, а тому підлягають лінгвістичному осмисленню. Важливо усвідомлювати, що представники різних етнічних культур визначатимуть відмінні способи категоризації та концептуалізації дійсності, що відображатиметься

не лише у світогляді, а й матиме вплив на мовну площину. Саме тому дослідження, визначення та категоризація кодів сприяє загальному розумінню специфіки взаємозв'язків між мовою і культурою. Виокремлення культурних кодів – доволі складний процес, адже передбачає не лише пошук знаків, а й встановлення взаємозв'язків між ними. Наявність класифікованого та окресленого культурного коду забезпечує, по-перше, детальніше відображення ще однієї ланки певної лінгвокультури, по-друге, часто підкреслює ціннісну маркованість певних явищ для спільноти. Інтелектуальні здібності належать до важливих онтологічних явищ для української лінгвокультури, проте досі залишаються малодослідженими з погляду виокремлення окремого коду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз культурних кодів з різних перспектив привертав увагу багатьох українських та зарубіжних дослідників, зокрема у цій сфері досліджень працювали У. Еко, Р. Барт, С. Бартмінський, Н. Андрейчук, Ф. Бацевич, Т. Вільчинська, І. Гарбера, Л. Савченко, О. Селіванова, О. Снитко, І. Чибор, В. Ужченко та ін. Сучасні розвідки демонструють широту вивчення культурних кодів: від основних ознак коду та підстав для його виокремлення до специфіки класифікації кодів. Окремий пласт наукових досліджень складають праці, що зіставляють коди різних культур, виокремлюючи спільне та відмінне. Усі окреслені напрямки досліджень кодів у той чи інший спосіб відображають способи концептуалізації та категоризації людиною світу навколо себе.

Метою статті є аналіз специфіки виокремлення інтелектуального коду в українському лінгвокультурному просторі.

Виклад основного матеріалу. Для виокремлення та характеристики того чи того коду культури необхідно відстежити базові ознаки кодів, особливості їх функціонування, способи відображення в культурі та мові, а також з'ясувати й окреслити систему, в якій існує код. За «Словником термінів міжкультурної комунікації» код визначено як «систему умовних знаків, правил передачі інформації каналами зв'язку (комунікації) відповідно до їхніх технічних, соціально-культурних особливостей і функцій» [1, с. 73].

Для Л. Савченко культурний код є «відповідною національною етнокультурною інформацією, що кодується у формі, здатній ідентифікувати культуру, через сукупність вторинних знаків і символів, наділених такими смислами (та їх комбінаціями), які можуть проявлятися в предметах матеріальної та духовної діяльності людини на рівні семіотичного простору» [2, с. 62].

О. Селіванова окреслює найважливішим у трактуванні культурних кодів їх ключову роль у членуванні, категоризації,

оцінці зовнішнього світу та досвіду людини; також для дослідниці важливою є репрезентація кодів у межах мови, мистецтва, обрядів, звичаїв, вірувань, а також норм моралі, поведінки членів етнічної спільноти [3; 4].

Варто зауважити, що сучасні наукові розвідки щодо детермінації коду базуються на ідеї, що код є способом конструювання суспільного культурного досвіду та засобом збереження інформації. Проте йдеться передовсім про прошарки культурної інформації, тобто таку сукупність даних, яка має аксіологічну маркованість, становить важливий для етноспільноти пласт культурних знань. Левова частка досвіду носіїв певної культури зберігається і передається через мову, тож коли йдеться про міжособистісну, а також і міжкультурну комунікацію, кодом є засоби певної етнічної мови. Водночас слід пам'ятати, що певна частка культури може залишатися неословленою через специфіку її репрезентації.

Узагальнено культурні коди у цій статті потрактовано як систему різнотипних знаків, що визначають культурні смисли, виражені цими знаками. Знак фіксує певну інформацію, тоді як код є сукупністю смислів тих знаків, що його формують. Окрім того, код здатен забезпечувати «знаковість», тобто включати такі одиниці, що не визначаються як культурні знаки, але можуть ними стати в межах певної культурної ситуації. Універсальною системою знаків залишається мова через її багатofункціональність; окрім того, мова має безпосередній зв'язок практично з усіма сферами життєдіяльності людини, тобто мова має здатність повноцінно відображати будь-який культурний досвід (саме тому у поданій статті акцент зроблено на лінгвокультурному ключі дослідження кодів).

Необхідно підсумувати, що базовий культурний код має відповідати таким характеристикам: цілісність і самодостатність для збереження й передавання інформації, відкритість до змін. Зазначені критерії можна вважати принциповими, адже культурний код, що не має засобів вираження, не може цілісно передавати дані. А через те, що код залежить від суспільного устрою і картини світу, він має бути гнучким через суспільні зміни й динаміку системи цінностей цього суспільства.

Окрім зазначеного, до загальних ознак коду науковці також зараховують: структурованість (складається із певним чином пов'язаних компонентів), реляційність (має певне місце, статус, позицію в системі) [5, с. 63]; ієрархічну культурну стратифікацію (забезпечує всеохопність фіксації будь-якого досвіду), безпосередню кореляцію з архетипними уявленнями, формування суспільної системи цінностей, вплив на поведінкові стереотипи та результати суспільних контактів [6, с. 72–73]. Отже, узагальнено характеризуємо лінгвокультурний код як всеохопну систему знаків, що створює, фіксує та категоризує інформацію про різнотипний досвід будь-якої спільноти. А тому код може передавати архетипне, стереотипне та сучасне світобачення соціуму за допомогою одиниць різного рівня.

Сучасна лінгвістична наука демонструє чимало підходів до класифікації культурних кодів (кількість виокремлених вченими кодів суттєво відрізняється: від базових кодів до класифікації субкодів, а варіативність цих типологізацій головно залежить від сфери й особливостей їхньої реалізації). Так, науковці виокремлюють такі типи кодів: духовний, біоморфний, предметний, соматичний [1]; антропний, соматичний, зооморфний, фітоморфний, предметний, природний, спатіальний (просторовий), темпоральний (часовий), гео-

метричний, колоративний, квантитативний, моторіальний (пов'язаний із рухом), каузативний, аксіологічний, кваліфікативний (якісний) [2]; соматичний, просторовий, часовий, духовний, зооморфний, рослинний, антропний, акціональний, релігійний, космогонічний, аксіологічний, сенсорний [4]; соматичний, антропний, предметно-артефактний, зооморфний, рослинний, природний, харчовий, релігійний [7]; соматичний, предметний, зооморфний, антропний, фітоморфний, природний, гастрономічний, духовний, квантитативний, темпоральний, міфологічний, акціональний, сенсорний, спатіальний, кваліфікативний, мовленнєвий, колоративний, геометричний [8]. Базовими кодами, які засвідчено у більшості культур, можна назвати соматичний, антропний, предметний, зооморфний, фітоморфний, мовленнєвий, просторовий і гастрономічний.

Підгрунття для виокремлення окремого інтелектуального коду в українській лінгвокультурі можна знайти зокрема й у працях сучасних дослідників. Наприклад, відповідно до розробленої класифікації субкодів Л. Савченко поміж інших описує також антропо-ментальний (сукупність найменувань уявлень людини, пов'язаних із ментальними проявами та їхніми назвами) та антропо-інтелектуальний (включає сукупність назв, що пов'язані з інтелектуальними характеристиками) субкоди [2, с. 95–112]. Це передовсім свідчить про наукове спостереження над знаковим потенціалом одиниць, що окреслюють інтелект людини в українській лінгвокультурі. Тож якщо враховувати кількість, різнотипність, поширеність, розробленість, частоту застосування, наявність у текстах різних жанрів знаків інтелектуальної тематики, можна стверджувати про можливість виокремлення ще одного лінгвокультурного коду, а позаяк вони не фіксують чітких меж, є взаємопроникними, через це можлива взаємодія різних знаків між собою.

Передбачливо, що в межах дослідження інтелектуальних характеристик людини провідну роль відіграватимуть знаки інтелектуального, антропного та соматичного лінгвокультурних кодів. Такий висновок є доволі релевантним, адже будь-яке пізнання людиною світу починається із неї самої, а тому підпорядковує інші сфери крізь призму людського осмислення – саме тому антропний код є провідним у багатьох типологізаціях та і дослідженнях загалом. А вже процес кодування починається з людської тілесності, адже тіло забезпечує найперший досвід пізнання – тобто йдеться про соматичний код. Зазначені тези виправдані в поданому науковому аналізі, адже йдеться про кодування в контексті дослідження інтелектуальних характеристик людини.

Інтелектуальний лінгвокультурний код трактуємо як сукупність уявлень і знань про сутність розуму, його ознаки, функції, значущість для соціальної ідентифікації людини, критерій оцінювання суспільної діяльності, зафіксовані в колективній свідомості та виражені мовними знаками.

Формування поточного коду є тривалим у часі та доволі давнім процесом, адже у свідомості етносу на підставі онтологічного досвіду сформувалися уявлення про високий соціальний статус людини розумної й недоцільність (а іноді й відверту шкідливість) поведінки людини з обмеженими розумовими здібностями, що негативно впливає на суспільство. Численний фразеологічний і паремійний матеріал є свідченням високої цінності та значення уявлень етноспільноти про розумові здібності і його вплив на соціум.

Ядерними одиницями з позитивною конотацією, що стосуються уявлення про ментальну діяльність людини є *розум, розумний, мозок, думка, інтелект*. Найчастотнішими опозиціями є *дурень, дурний*.

Висновок про значущість певного явища або елемента реальності для конкретної лінгвоспільноти передбачає до розгляду фразеологічні одиниці, які науковці вважають найбільш інформативними, адже вони репрезентують етнокультурну інформацію, саме тому більшість дослідників культурних кодів зазвичай зосереджують увагу на аналізі їхньої семантики.

Важливою їх ознакою також є окреслення поглядів, ситуацій, переконань, які не відповідають певній суспільній практиці або стереотипам, тобто відхиляються від умовної нормативної шкали [9, с. 23], що є особливо актуальною ознакою, коли йдеться про дослідження інтелектуальних здібностей.

У «Фразеологічному словнику української мови» у двох томах зафіксовано 94 фразеологізми з компонентом *розум (розумний)*. На підставі компонентного аналізу відповідно до категоріальних сем ('предмет', 'ознака', 'дія'), оцінної та диференційної сем ('спроможність / неспроможність' (до інтелектуальної діяльності) виокремлено такі ідеографічні групи фразеологізмів: 1) процес мислення: *держати (мати) розум у (в) голові (голівоньці)* та ін.; 2) допомога (кому-небудь) у виконанні мисленнєвої діяльності: *наводити (навести) на розум; навчати добру і розуму*; 3) інтелектуально спроможна (людина), здатна мислити: *бистрий на розум; макітра розуму; розуму (ума) палата*; 4) інтелектуально неспроможна (людина): *небагатий (бідний) на розум; дурний розум; короткий розум; на розум кволий; курячий розум; на розум небагатий; несповна розуму*; 5) неосвічена, необізнана (людина): *з великого розуму, ірон.*; *не з твоїм (моїм і т. ін.)*; 6) втрата здатності до інтелектуальної діяльності: *виживати (вижити) з розуму; [і] розуму не стає (не стало, не стане); втрачати розум* та ін. [10, Т. 2, с. 759–761].

У складі фразеологічних одиниць *розум* найчастіше поєднується з предикатами *шукати, втрачати, набиратися, тримати, жити (розумом), (не)ставати, гаснути* та атрибутами *високий, бистрий, бідний, короткий, кволий, курячий, свій (чужий)*, що актуалізують оцінку сему і визначають розум як бажаний, цінний об'єкт, володіння яким позначається і на сприйнятті індивіда соціумом. Тобто, на підставі метонімічної моделі 'частина → ціле' оцінка ментальної сфери переноситься на оцінку людини в межах певної спільноти. Окрім метонімічних моделей, розглянуті фразеологізми об'єктивують концептуальні метафори РОЗУМ – ЦЕ РІЧ, РОЗУМ – ЦЕ ЛЮДИНА, РОЗУМ – ЦЕ РУХ, РОЗУМ – ЦЕ ВЕРХ / ВЕРШИНА.

Аналіз сучасного зрізу та окреслення неофразем демонструє лінгвальні та культурні зміни, адже найбільш рухомими серед усіх рівнів мови є саме лексичний і фразеологічний, тому вони зазнають значних кількісних і якісних змін [11, с. 33]. З цієї причини на особливу увагу заслуговують неофраземи, що відбивають зміни у сучасному сприйнятті сфери розумного: *штучний інтелект* та *емоційний інтелект*. Зокрема специфіка метафоричного перенесення РОЗУМ – ЦЕ МАШИНА передбачає контекст перенесення ознак автоматизованого артефакту на інтелектуальні здібності індивіда. Тут інтелект постає сформованою автоматизованою структурою зі своїми механізмами дій, наприклад: *Наскільки мені відомо з джерел вашої преси, ви захопилися, окрім основної роботи, штучним інтелектом* (О. Зима).

Емоційний інтелект є доволі новим науковим конструктом в галузі психології, який загалом трактують як «сукупність когнітивних здібностей до ідентифікації, розуміння та управління емоціями». Хоч у сучасній науці все ще тривають дискусії щодо легітимності такого терміну та його суті, на мовному рівні можна констатувати активний вжиток цієї неофраземи та похідних від неї одиниць, наприклад: *Емоційний інтелектуал – це керівник із глибоким розумінням власних почуттів і почуттів інших людей* (Журнал «ВІСН»).

Значну кількість одиниць з компонентом *дурень (дурний, дурно)* зафіксовано у складі фразеологізмів, що є досить неоднорідними за своїм семантичним навантаженням і позначають: 1) інтелектуально неспроможну людину: *набитий (битий, непоправний, безнадійний, заплішений) дурень*; 2) дії, спричинені неосвіченістю, відсутністю інтелектуальних здібностей: *носитися, як дурень з писаною торбою (ступою і т. ін.)*; 3) дії, спрямовані на введення в оману інших: *дурити голову* (кому); 4) дії, позбавлені доцільності: *дурно хліб переводити* [10, Т. 2, с. 273–614].

Серед зазначених одиниць лише 30,7 % фразеологізмів містять сему відсутності розумових здібностей. Причиною такої ситуації можна вважати метафоричні та метонімічні перенесення лексем *дурний, дурість, дуроці* та ін. у складі фразеологізмів. Усі зазначені одиниці експлікують негативну оцінку. Більшість одиниць поданої категоризації містять одиницю *дурень*, що демонструє перетин між інтелектуальним і антропним кодами.

Частотність та описана специфіка вживання фразеологізмів демонструє цінність розумових здібностей для представників спільноти, а також підкреслює асиметричну особливість проаналізованих фразеологічних одиниць, що полягає у підкресленні інтелектуальних явищ, які виходять поза межі норми.

За подібними ознаками до фразеологічних одиниць з погляду культурної значущості можна описати й паремії. Спільними рисами для паремій і фразеологізмів лінгвісти називають стабільність компонентного складу, відтворюваність, метафоричність, експресивність, культурну маркованість, кумулятивність, трансльованість [12, с. 80]. Буде резонним припустити, що хоч обидві групи одиниць відображають культурно значущу інформацію, проте, враховуючи смислову завершеність і модальність паремій, можна спрогнозувати, що семантична категоризація груп паремій і фразеологізмів буде відрізнятися, адже паремії фактично виступають у ролі завершені (узагальненої) комунікативної одиниці [13], тому потенційні контексти та умови їх використання мовцями можуть бути відмінними.

У межах дослідження було проаналізовано 350 паремій [14, с. 109–112; 15, с. 288–302], що стосуються інтелектуальної поведінки та явищ. Найчастотнішими одиницями є прислів'я і приказки із компонентами *розум* і *дурень (дурний)* (та спільнокореновими словами включно). Здійснено ідеографічну класифікацію і виокремлено групи паремій, що віддзеркалюють факт розумових ознак людини: 1) наявність інтелектуальних здібностей: *«Од того лиха не маю, що свій розум маю»*; 2) вроджена характеристика індивіда: *«Розуму не позичиш»*; 3) засіб для досягнення матеріальних і нематеріальних цілей: *«У розумної голови сто рук»*; 4) неможливість набутти розумові здібності протягом життя: *«Золото без розуму – болото»*;

5) допомога кому-небудь у здійсненні розумових операцій: «Одна розумна голова добре, а дві ще краще».

Окремою групою паремій є об'єднання одиниць, що на підставі паралелізму та порівняння зіставляють інтелектуальні здібності з предметами або явищами людського побуту (млин, сніп, драбина, пень, довбня та ін.), наприклад: «Голова без розуму, що млин без води», «Коли Бог розуму не дав, то і коваль не вкує», «Чоловік без розуму, що сніп без перевесла», «Великий до неба, а дурний, як не треба», «Велика, як драбина, а глупа, як цапина», «Високий як дуб, а дурний, як пень», «Голосний, як дзвін, а дурний, як довбня». У більшості випадків запропоновані одиниці окреслюють відсутність певної користі від особи без інтелекту подібно до якогось предмета без його найважливішого функціонального складника. Прикметно, що у пареміях такої структури найчастіше залучено лексеми на позначення матеріальних побутових або ремісничих артефактів. Отже, спостерігаємо перетин між інтелектуальним і предметним кодами.

У сучасній культурі одним із яскравих маркерів інтелектуального коду є книга. Вона постає першочерговим елементом розвитку інтелекту та його застосування водночас. Аналіз паремій з компонентами *розум, книга* демонструє, що найчастотніша смислова група реалізує розуміння сутності книги як інструменту зростання розумових здібностей (наприклад: «Де розумом не дійду, то в книжці знайду»; «З книгою подружися – розуму наберешся»; «Книгу читай – розуму набирайся»).

Ще одне смислове об'єднання формують паремії, у яких проведено паралелі між сутністю книг і розуму (наприклад: «Розум без книги, що птах без крил»; «Розум без книги як без вікон, темінь»). Прикметними у цьому випадку є об'єкти зіставлення, адже вони потверджують вже проаналізовані моделі метафоричного перенесення, зокрема РОЗУМ – ЦЕ РУХ (птах без крил), РОЗУМ – ЦЕ СВІТЛО (як без вікон, темінь).

Для повноти аналізу необхідно проаналізувати паремії, компонентами яких є одиниці, що відображають відсутність розумових здібностей (найчастіше це лексеми *дурень, дурний*). Компонентний аналіз складників паремій дозволяє виокремити наступні групи на позначення інтелектуальної неспроможності: 1) відсутність інтелектуальних здібностей: «Дурному розум не завадить»; 2) інтелектуальна неспроможність як постійна ознака: «Хто дурнем уродивсь, тому дурнем і вмерти»; 3) негативні наслідки взаємодії з «нерозумною» людиною: «Послухай дурного, то й сам дурним станеш»; 4) знижений рівень очікувань до інтелектуально неспроможної людини: «Дурному і Бог простить», «Хто дурневі вибачить, має сто днів відпусту»; 5) визначення рівня інтелектуальних здібностей за мовленням індивіда: «Дурний, коли мовчить, то за мудрого уходить».

Кількісно переважає група паремій на позначення абсолютної відсутності розумових здібностей: «Дурному розум не завадить», «Дурний, аж світиться», «У нього в умці за дурну віцю», «Дурному Гаврильці усе чорнобривці».

Найбільшою групою паремій є сукупність одиниць, що виражають протиставлення між типом людини із високими розумовими здібностями та, відповідно, дуже низькими: «Більше в розумного розуму в п'яті, як у дурня в голові», «З розумним розуму наберешся, а з дурнем і останній забудеш».

На основі проаналізованого матеріалу яскраво помітно, що сприйняття лінгвоспільнотою розумових здібностей людини передбачає умовний життєвий сценарій, зокрема вродженість

інтелектуальних потенцій, неможливість набутти розум протягом життя, зв'язок із добробутом, вплив освіти й книги на ментальні процеси людини тощо. Зазначені узагальнення демонструють формування певних суспільних стереотипних патернів поведінки, коли йдеться про інтелектуальні здібності.

Висновки. Отже, досліджений у статті різномісний мовний матеріал потверджує доречність виокремлення інтелектуального коду у межах української лінгвокультури. Він є цілісним та самодостатнім, адже відображає важливу сферу людського досвіду, що описана значною кількістю різномісних мовних знаків. Така розробленість вказує ще й на аксіологічну маркованість явища та його важливість для спільноти. Окремо варто зауважити, що через абстрактність розуму як людської характеристики й мовний знак як чи не єдиний спосіб вираження, можна стверджувати, що інтелектуальний код має значну повноту реалізації через мовну площину. Фіксація та аналіз неофразем підтверджують відкритість поточного коду до змін. До того ж інтелектуальний код посідає певну позицію в системі, найбільше взаємодіючи та обмінюючись знаками з антропним, соматичним та предметними кодами.

Література:

1. Бацевич Ф. С. Словник термінів міжкультурної комунікації. Київ : Довіра, 2007. 205 с.
2. Савченко Л. В. Феномен етнокодів духовної культури у фразеології української мови: етимологічний та етнолінгвістичний аспекти. Сімферополь: Доля, 2013. 600 с.
3. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія. Полтава : Довкілля, 2011. 844 с.
4. Селіванова О. О. Нариси з української фразеології (психокогнітивний та етнокультурний аспекти). Київ–Черкаси : Брама, 2004. 276 с.
5. Андрейчук Н. І. Мовнокультурний код як категорія антропокультурної лінгвістики. *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки*: Філологічні науки. Мовознавство. Луцьк: Видавництво Волинського національного університету імені Лесі Українки. 2009. № 16. С. 61–64.
6. Бондаренко А. І. Лінгвокультурологія : навчально-методичний посібник. Ніжин: НДУ імені Миколи Гоголя, 2021. 197 с.
7. Галинська О. М. Типологія кодів культури в українській і англійській інтертекстуальній фразеології. *Діалог мов – діалог культур. Україна і світ: зб. матер. П міжнар. наук. інтернет-конф. з україністики*. К., 2011. С. 86 – 89.
8. Гарбера І. В. Концепт людина у фразеології східноєвропейських українських говірок : автореф. дис. ... канд. філол. наук. Вінниця. 2018. 20 с.
9. Левченко О. П. Фразеологічна символіка: лінгвокультурологічний аспект : монографія. Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2005. 352 с.
10. Фразеологічний словник української мови: В 2-х кн. АН України, Ін-т укр. Мови. Уклад. В. М. Білоноженко та ін. Гол. редкол.: Л. С. Паламарчук. К.: Наук. думка, 1993. Кн. 1. 528 с.; Кн. 2. С. 529–980.
11. Стишов О. А. Основні джерела поповнення фразеологічного складу української мови кінця ХХ – початку ХХІ століть. *Мовознавство*. 2015. №1. С. 33–46.
12. Калько В. В. Проблема дефініції паремії в сучасній лінгвістиці. *Мовознавчий вісник*. 2018. Вип. 24–25. С. 77–86.
13. Калько В. В. Інтегральні ознаки паремій. *Вісник Черкаського університету. Серія : Філологічні науки*. 2017. Вип. 2. С. 37–44.
14. Прислів'я та приказки. Упор., передмова М. К. Дмитренко; ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України. Київ : Вид. М. Дмитренко, 2008. 176 с.

15. Українські приказки, прислів'я і таке інше : збірники О. В. Марковича та інших. Уклад. М. Т. Номис ; упоряд., примітки, вступ. ст. М. М. Пазяк. Київ : Либідь, 2003. 352 с.

Kliuchnyk T. Intellectual code and the specificity of its identification in Ukrainian linguoculture

Summary. The article examines the problem of identifying the intellectual code within the system of linguocultural codes of the Ukrainian ethnocommunity. In contemporary scholarship, a code is understood as a system of signs united by a specific principle and hierarchy. The importance of studying codes cannot be overstated, as they serve as carriers of a particular layer of cultural information shaped by the specificity of human reality. The article outlines the key features of cultural codes, including integrity, self-sufficiency, openness to change, relationality, correlation with archetypal representations, and the reflection of behavioral stereotypes. A separate significant issue in modern linguistic science is the typologization of cultural codes, since some of them are considered basic (e.g., anthropic, somatic, zoomorphic), while the list of others may vary among researchers. The study analyzes linguistic units related to human intellectual abilities. Based on component analysis of phraseological units, the author distinguishes groups that denote cognitive processes and characterize an individual in terms of intellectual capacity. The article also identifies major metaphorical extensions

and newly coined phraseological units (such as *artificial intelligence*, *emotional intelligence*) associated with the mental domain. Using paremic material as an example, it demonstrates that, alongside certain classificatory similarities between mental processes and phrasemes, distinct categories emerge that conceptualize intellect as an innate human quality and assert the impossibility of acquiring intellectual abilities throughout life. It is noted that intellect is regarded as an ontological value within the Ukrainian linguistic community, which explains its extensive semiotic representation within the code. The article shows that different codes may interpenetrate and employ each other's signs; for this reason, the intellectual code interacts most actively with the somatic, anthropic, and, to some extent, the object-related codes. It is argued that the intellectual code meets all key characteristics by which the totality of human knowledge about reality and the surrounding world is recognized as a cultural code.

Key words: code, cultural code, intellectual code, linguoculture, phraseological units, paremias.

Дата першого надходження рукопису
до видання: 06.11.2025

Дата прийнятого до друку рукопису
після рецензування: 01.12.2025

Дата публікації: 31.12.2025